

**Szekeres Csilla (szerk.): Tempora et mores. Etikai normák és be-
szédmodok váltogatása Rómában a Kr.e. I. sz. és a Kr.u. I. sz. között**
Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010. 296 lap

A konzervatív szemléletű ókori Rómában különös hangsúlyt kapott az ősi római erények, a *mos maiorum*, illetőleg az etikai normák tisztelete és betartása. Lényegében egyetlen ókori állam életében sem kaptak ilyen jelentős szerepet, és sehol sem sikerült betartatásuk olyan hatásfokkal mint Rómában. Mintegy zsinórmértékként, követendő életszabály-együttesként, mint az ősök példaadását állították a középpontba, vallásos nyomatékkal is segítve érvényesítésüket. Az ebbe az értékörbe tartozó erények közül többek – Fides, Virtus, Pietas, Concordia stb. – isteni tiszteletét is bevezették. Már az elmondottak miatt is csak örömmel üdvözölhetjük a Debreceni Egyetemi Kiadójánál megjelent új kötetet, amely az említett etikai normákhoz és értékekhez kapcsolódó tanulmányokat ad közre.

A kötetet Szekeres Csilla átfogó jellegű bevezető tanulmánya nyitja (7–21), amelyet hat szerzőtől nyolc tanulmány követ. Időhatáruk a Kr.e. I. századtól a Kr.u. I. századig terjed.

A témakörök közül kettő Augustus korához kapcsolódik. Szabó Edit „Folyamatosság vagy politikai struktúraváltás? Gondolatok Augustusról és principatusáról” című tanulmánya (23–66) a források és a vonatkozó szakirodalom tükrében arra a kérdésre keresi a választ, hogy mennyiben jelentett újat, és hogyan értékelhető az Augustus névvel fémjelzett „rendszer váltás”. A témának szinte „könyvtárnyi” irodalma van, sokféle értékelés született a principatus lényegének a megvilágítására. Szabó Edit szerint: „Augustus kora egy új éra kezdetének tekinthető, de egyúttal átmenetnek is. Az új rendszernek sok tekintetben ő még csak az alapelveit rakta le, vagy a kereteit

jelölte ki. Augustus saját jelentőségének a tudatában törekedett arra, hogy az utókor is a római történelem legnagyobbjai között tartsa őt számon” (64). Abban igaza van Szabó Editnek, hogy a principatus teljes rendszerének a kialakulása folyamat, ami Augustus utódai alatt is folytatódik, de – véleményem szerint – az alapok lerakása egyértelműen Caesarhoz köthető. Caesar hatalma ugyanis szintén monarchikus jellegű volt, Kr.e. 44-ben *in perpetuum* kapta meg a dictatori címet, a 48-ban megkapott néptribunusi jogkörnek köszönhetően, mint a római nép *maiestas*ának képviselője, *sacrosanctus* volt, 63-tól *pontifex maximus*, ugyanebben az évben megbízták a közerkölcsök felügyeletével (*praefectura morum*), ami lényegében censori tisztséget jelentett, ajánlási joga volt a hivatalokra, rendelkezett az államkincstár felett, dönthetett háború és béke kérdésében; mint a hadsereg parancsnoka, *imperator* címet is viselt, mégpedig névének a részeként (hasnolón mint később Octavianus). Mindez lényegében megalapozta az Augustus névéhez kötött – taktikus módon – *principatus*nak nevezett egyeduralmat. A rendszer burkolt lényegét jól megvilágítja a *princeps* fogalom görög megfelelőjeként használt *hegemón* kifejezés.

Szintén Augustus korához kapcsolódik Takács Levente tanulmánya, „Az Augustus-kori történetírás (161–177)”. A korban a latin nyelvű történetírást jóformán csak a nagyon is egyoldalúan megítélt Velleius Paterculus reprezentálja, akinek a munkája magyar nyelven is olvasható (Lectum Kiadó Szeged, 2007, ford. Hoffmann Zsuzsanna). Takács Levente minden, a korszakra vonatkozó

híradás figyelembe vételével próbál képet adni a principatus első századának történetírói szemléletéről, tekintettel Augustus propagandisztikus céljaira is. Megállapítja, hogy több történetíró is idegenkedett a monarchikus rendszertől, sokatmondó adat, hogy a huszonnégyből legalább öt a korábbi római történelem felé fordult. Takács Levente arra a következtetésre jutott, hogy: „Azok a szerzők, akik a társadalom vezető rétegeihez tartoztak (Asinius Pollio, a Messalák, Clodius Licinius, Cremutius Cordus, Seneca, Maecenas és Agrippa) a fennmaradt töredékek alapján nem írtak, vagy visszafogottan nyilatkoztak a korról. Az Augustusszal egyértelműen ellenséges két szerző (Iulius Saturninus és Aquilius Niger) hovatarozásáról nincs információk” (171). Nem hiányosságként említtem a témához Francisco Pina Polo idevágó cikkét: Die nützliche Erinnerung Geschichtsschreibung, Mos Maiorum und die römische Identität (Historia, 53, 2004, 146–172). Takács Levente konklúziója szerint – ellentétben Toher és Flower véleményével – a történetírásban bekövetkezett szemléletváltás mögött a princeps tudatos, befolyásoló-ellenőrző tevékenysége állhat, ezzel magyarázza a Velleius Paterculus által fémjelezett irányba való eltolódást.

A tanulmányok következő csoportjába sorolható Lakfalvi Géza Imre „A fides fogalma és szerepe Cicero Verres elleni beszédeiben” című írása (67–92). A tanulmány – a jelzett Cicero beszédeken kívül – vizsgálja a *fides* fogalom valamennyi jelentéstartalmát és alkalmazási területeit is, tekintettel arra, hogy a rómaiaknál ez az egyik legfontosabb erényfogalom meglehetősen széleskörű alkalmazással. A szerző megállapítja, hogy „a *fides* fogalma alapjaiban szötte át a római társadalmat a magánszférától kezdve a közéleten át egészen a külkapcsolatokig.

A római élet legmeghatározóbb fogalma volt a *pietas* és az *auctoritas* mellett.” Ezért hangsúlyozza szerepét és fontosságát Cicero is a maga életében és beszédeiben.

A hagyományos erények és értékek vizsgálatával foglalkozik Szekeres Csilla két idevágó, az *oikeiós*-elméletét vizsgáló tanulmánya. Első írása a jelzett fogalmat elemzi Cicero *De finibus bonorum et malorum* című filozófiai munkájának a 3. könyve alapján (93–139). A vizsgálódás egyértelműen etikai-filozófiai szempontú, s a hellenisztikus etika azon kérdésére keresi a választ, hogy az ember törekvéseinek mi a végcélja. Véleményem szerint a nehezen lefordítható *oikeiós* fogalom értelmezési lehetőségeit (miután a tanulmány címében is szerepel) rögtön a fejtegetés elején kellett volna tisztázni. Ez végül a 96. lapra került, ahol a szerző – főként Cicero, illetve görög filozófusok gondolatai alapján – újabb szempontokat ad az értelmezéshez. Cicero – főként a sztoikus filozófia alapján – úgy vélekedett, hogy létezik valamiféle erkölcsi norma, amelynek abszolút érvényessége a természetből vezethető le. Szekeres Csilla véleménye szerint ez indokolja Cicero különös érdeklődését az *oikeiós* elmélete iránt, ugyanis ez megfelelt annak, hogy a természetre alapozva bizonyíthassa a számára kiemelt fontosságú értékek abszolút érvényességét.

Szekeres Csilla másik tanulmánya szintén az *oikeiós* elméletének kutatásával foglalkozik, Cicero után Seneca filozófiai munkáit elemzi ebből a szempontból. A tanulmány szerzője kiemeli a Cicero és Seneca kora és irányultsága közötti fontos különbségeket, hangsúlyozva, hogy míg Cicero számára a görög filozófia és a *mos maiorum* szerves egységet alkotott, Seneca kifejezetten elhatárolja magát a hagyományos római értékektől. Konklúzióként megállapítja,

hogy: „Nem két eltérő lelki alkat áll itt egymással szemben (a fáradhatatlanul tevékeny Cicero szemben a ‚rezignált’ Senecával), hanem két eltérő világ: egy egyéni ambícióknak teret adó, sőt, arra épülő, valamint az azokat a princeps személyétől függő mértékben korlátozó politikai rendszer” (158).

A kötet tanulmányainak külön csoportjába tartozik Valyon Eszter két írása. A „*Rura cano rurisque deos*. A háborúbeszéd metamorfozisa Tibullus elégiáiban” című (179–227) a szerző vizsgálódásainak és új értelmezésének a konklúziója. „A háború többé nem jelenti a boldogulást az életben, nem biztosítja a békét, és mint abszolút rossz, a költészet méltó témája sem lehet. Ilyenformán a háborús beszédnek csak metaforikusan lehet pozitív jelentéstartalma: egyrészt mint a földműves küzdelme a természettel, másrészt mint a szerelmesek csatározásai, a szerelmi ostrom, mint a szeretett lény birtoklásáért folytatott harcok sorozata” (225). A „*Militat omnis amans*. A *militia amoris* új olvasatai” című (229–275) azt vizsgálja, hogy a római elégiusok hogyan építik be műveikbe és milyen új jelentésekkel és elemekkel gazdagítják a hellenisztikus eredetű *militia amoris* toposzt.

A kötet záró tanulmánya Kató Péter írása („Az athéni önreprezentáció és Róma a Kr.e. II–I. században”) némiképpen különáll az előzőektől, de tartalmában mégis kapcsolódik hozzájuk. Vizsgálja a kezdetekre is visszatekintve –

Hellász Rómára gyakorolt hatását, a politikai struktúrák és a kulturális hatások jellemző változásait. Azt kutatja továbbá, hogy az adott időszakban hogyan változott az athéni polgároknak saját magukról, illetőleg városukról alkotott képe. Milyen önreprezentáció mutatható ki az athéni dokumentumok alapján, továbbá hogyan egyeztethetők össze az önálló városállami tradíciók a római fennhatósággal. Kató Péter arra a konklúzióra jut, hogy a Kr.e. II–I. században a korábbi győzelmek emlékéét városi ünnepek és rituálék segítségével nagyon is ébren tartották. Korábban sohasem használták ezeket ennyire intenzíven a városi önreprezentáció kifejezésére, Athént kifejezetten sikeres és katonailag erős államnak kívánták bemutatni. Ehhez kiváló segítséget adtak a helyi kultuszok és a régmúlt története, a közönséget a városi polgárság adta, az *ephebosok* pedig a városi ünnepek alkalmas szereplőinek bizonyultak.

A kötet mindegyik tanulmányához irodalomjegyzék is csatlakozik, pontos hivatkozásokkal. Az idézett görög és latin nyelvű forrásrészleteket a tanulmányok szerzői általában lefordítják, bár ez néha elmarad. A szépen kivitelezett külső a szerkesztőt és a kiadót dicséri. Az értékes tanulmánykötetet haszonnal forgathatják mind az egyetemi hallgatók, mind a klasszikus ókor értékeire nyitott, érdeklődő olvasók.

Hoffmann Zsuzsanna

Sternberger, Jürgen: Die Marschälle Napoleons

Pro Business GmbH, Berlin, 2008. 214 lap

Jürgen Sternberger érdekes és izgalmas témát dolgozott fel könyvében, annak a 26 francia marsallnak az életét tárja

elénk, akik meghatározó szerepet játszottak a napóleoni háborúk történetében. A szerző nemcsak a napóleoni háborúk